

A GÖRÖG ÉLETESZMÉNY ÉRTÉKE ÉS MAI JELENTŐSÉGE.

«— a világot, a népeket nem csak az érdekek, de szenvedélyek, hagyományok, presztízs-szem-pontok, erkölcsi erők irányítják s ezek mellett az anyagi, technikai megoldások csak másodrendűek... egy nép ilyen erkölcsi, hitbeli, érzelmi erők hatása alatt szenvedni, éhezni, nélkülözni tud, sőt nem is érzi a szenvedést, a nélkülözést, ... ilyen hit nélkül viszont az anyagi kielégíttség bármilyen állapota sem elég hozzá, hogy a tömegek, a népek milliói nyugalommal, megelégedéssel viseljék sorsukat.»

Milotay István, Magyarország 1933 júl. 2.

I.

Korunk gazdasági és erkölcsi válsága, ez a sokszorosan összetett jelenség, olyan különböző indítékokból, olyan messziről ered, hogy lehetetlen róla biztos diagnózist vagy kivált a gyógyulásnak prognózisát felállítani. Megvoltának mégis van egy láthatatlan, de kétségtelen hőmérője: az az idegörlő, kínos bizonytalanságérzés, amelynek előszele már a nagy háború előtt kísértett és vagy abban vagy attól odáig erősödött, hogy ma senkisémet látja, merre megyünk, mit akarunk, van-e mérték s mi a világ értelme; cél, út, érték, munka, élet, mind a levegőben függ.

Ennek a bizonytalanságnak és így a pusztító válságnak hatalmas méretei talán legjellegzetesebben korunknak a maga eszményéhez és célkitűzéséhez való állásfoglalásában tükröződnek. Egyfelől ugyanis kifejezetten technikai orientációnk félreismerhetetlenül a maga bánya- és kohóember eszményétől, másszóval attól az erőmegtakarítástól várja a boldogságot, amelynek — az érzelmi lehetőségek kikapcsolása árán — sikerült a tudás és akarás körleteibe tartozó erőinknek teljesítőképességét szédületes magasságba felfokoznia. Másfelől napról-napra hangosabban jelentkezik a kétely is: szabad-e — amint a korszellem patkányfogó sipja csábít — éppen ennek, a materialisztikus célgondolatok szerint felépítendő világnak, éppen ezt a «technikai» emberideálját üdvözlőnk a megváltó mintának? A gondolkozók mindenesetre, ez a tömeggel szemben egyedül mérvadó

elité, ma a Goethe-Hegel-Humboldt idealizmusának eszményét szokatlanul erős emfázissal igenlik (Spranger); és soha művelt közvélemény mélyebbről jövő reszenzussal mindenféle emberietlen egyoldalúság, a sofförtípus ideállá-emelése stb. ellen nem tiltakozott (Kayslerling). Az angol Aldous Huxleynek szentvelen szatírája («Brave New World») például, ugyanúgy emel óvást annak a jövőnek a gondolata ellen, amelyik az örök, a Shakespeare-től ábrázolt érző emberiség helyett a mának barbár célkitűzéseit: a fordizmus, freudizmus és bolsevizmus hideg racionalizmusát törekszik teljessé tenni, amint már előtte, a G. Hauptmann izzásáig emelkedő hévvel, az «Androsi Lány» szerzője, az amerikai Thornton Wilder vallott hitet nyugati civilizációnk legmélyebb gyökerei, kultúránk ősi, hellén alapjai mellett. Hasonlóképp bizonyos, hogy Európa (s a mi hazánk például különösen is,) mindeddig nem fogadta magáénak a «technokratikus» irányvevést, holott Amerika, ennek az orientálódásnak a klasszikus földje, sokban túl van már rajta és — kifúlva a maga irányának egyoldalúságában — szemlátomást menekül Paris és London európai levegőjére, Athén és Róma múzeumaiba vagy ezerféle formájában «importálja» az óvilágot. S ami talán legfeltűnőbb s meggyőzőbb: az a rendszer, amelyik eddig minden másnál határozottabban provokálta s legmesszebbmenően vállalta az Ember elgépesítésének kockázatát, az orosz bolsevizmus is, fokozatosan kénytelen az — általa — úgynevezett «mérgező illúzióknak» újabb és újabb engedményeket tenni. Így járta be például tavasszal, sok hasonló után, az a hír sajtónkat, hogy a szovjet újra megengedte a «burzsoázia táncait» és — egyenesen Krupskaya asszonynak, Lenin özvegyének sürgető érvelésére — az óvodás gyermekek tündérmeséit. Nyilván tehát még Amerika és Oroszország is messze van attól, hogy a ma követett úton akár csak a boldogulását vagyis azt, a ma mindent túlkialtó kenyérgondok közepette sokszor tévesen a boldogsággal azonosított prosperity-t is biztosítva lássa, amelyre a technikai fejlődés nyomatéka, a külső esetlegességek stb. apriori egyedül folyhatnak be. S hol van ez a prosperity, milyen áthidalhatatlanság választja el attól, hogy garantálhassa, ami lényegében mégis csak egy lélekállapot s mint ilyen — távol attól, hogy rá a külvilág nagy garral ide-oda rendezgetett körülményei érdemben ingerenciát gyakorolhassanak,— valójában más síkban, mástól, mint az összes adott, természetes törekvéseknek (ahogy mondani szokták «a szívnek») harmóniájától nem is lehet meghatározva! Ezt a boldogságot, valóban, egy ilyen, eleve aránytalansággal mesterkedő tendencia nem ígérheti és így a racionális-technikai értékideálnak önmagával szemben mutatkozott bizalmatlanságát mindenképpen megokoltnak lehet és kell találnunk. Amint a mai nemzedék nyilvánvalóan nem is tudja titkolni, hogy a csak-észszerűen megfeszített akarásba és tisztán-utilitárius célkitűzésekbe alaposan belefáradt.

Igaz mindenestre, hogy ennek az ifjúságnak ezért a színvallásáért ma még a felszín alá kell néznünk. Ámde bizonyosan nem szólhat a szel-

lemi értékek igazi megbecsülésének, vagy a nemes zene szívből való szeretetének ténye ellen, ha valaki nem ült le kedvenc könyveiben lapozgatna amikor éppen a ház ég felette és nem gyakorol azon a zongorán, amelyet nem tudott megvásárolni. Aminthogy az is nyilván inkább csak takarja, mint jelzi a mai fiatalság igazi gondolkozását, ha elfogadva még túl is tesz rajtunk *abban a hitben*, amelyet mi, egy szerencsétlen fejlődésfolyamatnak sajnálatosan összezavart áldozatai neveltünk csecsemőkoruktól beléjük; a hitben, hogy a gyárak javukra dolgoznak; hogy a különféle izmusokban magokra találhatnak; vagy hogy az autó, repülőgép, rádiószárny megoldhatja nyomoruk és reménytelenségük problémáját. Amennyivel viszont szükségszerűbbnek, annyival hihetőbbnek is kell ezzel szemben *annak a valóságát* találnunk, hogy ez a mai ifjúság sem született másképen, mint a többi eddig minden esetben: két kézzel, két lábbal, egész lélekkel és minden tagját, szervét, képességét egészséges, természetes ösztön szerint használni is kívánva. Hogy tehát az igazsághoz azok járnak majd okvetlenül közelebb, akik (mint Spranger) meglátták, hogy a lelke mélyén *ennek* az ifjúságnak is ott csírázik valami gyötrő kétkedés a jelen eszményeiben; benne is olthatatlanul fel-fel szokott fakadni valamely homályosan sejtett másféleség után való atavisztikus vágyódás. Azok, akik szerint ennek a «hideg» generációnak is — jóllehet ép efféle felgerjedéseit ma le kell fojtania vagy legfeljebb forradalmiakká torzult kirobbanásokban élheti meg őket, — elégséges a legkisebb rés: mihelyt egyszer valóban és nyugodtan sikerült az emberiség igazi, csupán a mai vezetőknek túlzott opportunizmusától vagy felesleges féltésétől véka alá rejtett kincseit meglátnia, rögtön elötör lefojtott egészséges érdeklődése és elfordítja szellemét a technikai mákonytól; ami persze — odafordulást jelent már a «másik» oldalhoz. Jelenti, hogy mihelyt ez a mi ifjúságunk nem élne a mai bizonytalanságban és nélkülözésben, hanem pl. abban a síneken futó biztonságban és kényelemben, amelyet — a jelen kezdetek következetes folytatása gyanánt — a boldog Albion fia, Huxley ígért egy holnapi, merész világnak, nyilván rögtön és elkerülhetetlenül együtt kiáltaná a «rezervációs terület»-ről a hypermodern «falanszterbe» csöppent őrzöngővel, Mr. Savage-zsel: «I don't want comfort, I want God, I want poetry, I want real danger, I want freedom, I want goodness, I want sin.»¹

Úgy látszik egyszóval: jelenünk hangos kérdése mögött valóban végig ott kísért valami lehetetlen, utópisztikus nosztalgia, ott lappang az önelégedetlennek kényszerű kacérkodása *egy más jele* eszmény előnyeivel.

Ezt az eszményt máris úgy sejthettük meg, mint az ókor utolérhetetlen vezető fajtájára, a görög kultúremlerre legjellemzőbbet; ezután még inkább annak fogjuk felismerhetni. Ennyiben azonban már a válság enyhítésére irányított minden lehető törekvés eme görög eszmény keresésé-

¹ Ed. Albatros, 239. 1.

nek a kötelezettségével mutatkozott azonosnak, amelyet teljes vagy legalább több siker reményével szabad majd a jelenlegi, szerencsétlen korszmény helyébe iktatunk.

II.

A jobbak általános technikacsömörével és a holnapot jelentő ifjúság homályos «Drang»-jának a kimutatásával talán eléggé igazoltuk, mennyire eleven és mennyire jogosult az az önkénytelenül is fel-felöltött vágyódás, amelyik az igazi boldogság céljához nem az erőknek agyonmagasztalt, technikai-ökonomikus használatmódjával törekszik elvezetni; ezeket az annál meggyőzőbb minél akaratlanabb tanúságtételeket felesleges volna újabbakkal elhomályosítanunk.

Minél nagyobb tétel forog mégis kockán, annál fontosabbnak látnók *elvszemen* is tisztázni: hogyan és miért ér többet, illetőleg valóban többet ér-e a technikainál a posztuláltuk másik, belsőbb síkban érvényesülő és humánusabb általánossági tendenciától jellemzett élet- és lélekforma? Kimutatni, hogy az ú. n. «görög» (azaz a történet folyamán elsősorban és legjobban a görögség által képviselt) eszmény nemcsak pillanatnyilag — mint a «másik» oldalról szükségkép kiegészítő ellentét — hiteget a maga előnyével, hanem ellenkezőleg: *egyedül ez lehet* jogosult, hogy mindazok számára, akik normájukat elfogadják, az élet legigazibb céljának és értelmének legbiztosabb elérését garantálhassa. — Amennyire tehát lehetséges, *alapjáig* kell ennek az eszménynek, a «görög szellem»¹ jellegzetes funkcionálási módjának a stílusát és mibenlétét bevilágítanunk.

Eddig persze az emberi cselekvékenységnek erről, a «görög» jelző által jellemzett természetes módjáról kizárólag azt a negatívumot tudjuk, hogy a technikai szellem tőle, mint a maga bizonyos fokig való ellentététől szeretné boldogságunk fokozását remélni. Hogy tehát a görög szellem —

¹ *Görög szellemen* mi egy, az egész görög népre, mint megnagyított szubjektumra jellemző, komplex szellemiségfajtát értünk. Jól tudva természetesen, hogy a görög is, mint minden nép, szükségkép a legkülönfélébb értékfogékony-ságú, legkülönfélébb egyéniségeknek végtelen számú és a legkülönbözőbb arányok szerint komplikált képleteiből volt összetéve, tehát már eleve minden egyes görög individuumról szintén úgy kell beszélnünk, mint «theoretikus», «ökonomikus», «esztéta», «szociális», «hatalmi» és «vallásos» (Spranger ismert típusai szerint), vagy «technikai», «szociális», «axiológiai» (I. Dékány, Athenaeum 1932. 10—47, 187—201. l.), esetleg (közönségesebben) mint «nagy», «kis», «gonosz» stb. (egyes) *szellemről*. Kétségtelen azonban, hogy e mellett az egész görög társadalom mint egység is képviselt egy, a maga lezárt kultúrájának a keretein belül, minden más (modern, keresztény, természettudományos stb.) közösségtől eltérő, speciális szellemértéket és így a görög szubjektumok egyetemességének is, mint ilyennek, volt egy jellegzetesen következetes reagálásmódja, azaz nagy egyénien általános ötvözeti sajátossága.

ellenkezőleg mint a technikai — *nem* törekszik a centrifugális (akarati) és centripetális (gondolati) járatenergiáknak a teljesítményét a centrális területről (vallásról, költészetről, jóságról, szeretetről, minden idealizmusról, önzetlenségről) való emberietlen lemondás árán, fokozni fel kárpótló magasságokba. De nem tudjuk, *pontosan és pozitíve mire* törekszik. Ebben a kérdésben nyilván nem is adhat felelet más, mint a fiziognomikus hermeneusis hosszas és közvetett útjának szükségképpen circulusos¹ rendszeressége. Ha előbb vallomástételre hívjuk fel ennek a szellemének legkülönfélébb — politikai, vallásos, művészeti stb. — életnyilvánulásait (kifejező mozdulatokat és mozdulatprolongációkat); azután ezeknek az alapján próbálunk úgy következtetni vissza az őket egyéni mivoltukban létrehozó lelki konstrukcióra (speciális lélekötözetre), hogy ezzel a való lényegükben *egyszerre* váljanak világosabbakká a kifejező mozdulatok és igazolódjanak a kiindulást szolgáló elképzeléseink.

S *ilyen* nyilvánulás (néhány jellemző példára szorítkozva) mindenestre: hogy a görög költészetbe feltűnő elengedhetetlenséggel tartozott és tartozhatott bele a tudás (tudomány) is (vezető forma volt: a homerosi nagyeposz), jóllehet a görög szaktudomány soha, még a legmagasabb fokán sem mondott le teljesen a művésziességről (főformája volt: a «történelmi» tárgyalás) és a görög orvostan, fizika, sőt matematika is mindig bizonyos közelségben maradt a didaktikus költeményhez. Ilyen, hogy a görög vallást minden másféltől élesen megkülönbözteti a legracionálisabb mitologizálás a legirracionalisabb, szinte már «ausztráliai» mélypontok felett.² Hogy a polisok életét egyformán tette a szabadságnak és megkötöttségnek valami egészen sajátos, máshol nem ismétlődő, utánozhatatlan és átlántálhatatlan keveredése; stb.

Végelemzésben: *mind ezek* a sajátos nyilvánulások félreérthetetlenül ugyanegyvet vallanak a «görög» lélekmechanizmus és öntudatlan alkatideál legfeltűnőbb közös vonásának. Azt, hogy a görög (mindenesetre a legfőbb emberi karakterisztikum, a logos vezérlete alatt) *egyszerre* volt képes foglalkoztatni az élet- és gondolati megmozdulások *összes*, egyébként inkább egyoldalúságokra hajlamos tendenciáit. Vallják tehát, hogy annál biztosabban lesz mindig dolgunk egy ilyen, — legfőbb történelmi hordozójáról — «görög»-nek nevezhető habitussal,³ minél tökéletesebb egyensúlyban mu-

¹ V. ö. A mi ideáljaink: E. Phil. Közlöny, 1930. 200. 1.; E. Tröltzsch, Der Historismus, Ges. Schriften, III. 1922. 694 k.

² V. ö. Rohde, Psyche I. 5. k. 326. 1.; G. Murray, The Legacy of Greece 1922. 14 l. stb.

³ A görög komplextípus leírásában az irodalom kétségkívül mutat eltéréseket. Ezek — a teljesen kor- vagy egyéni hibákon kívül — főleg onnan erednek, hogy az egyes kutatók önkénytelenül egyes görög periódusokra vagy törzsekre (így a neohumanizmus emberei például főleg az attikaira) korlátozták látókörüket, vagyis azt általánosították «a» görögnek, ami a (törzsek szerint

tattá valamilyen belső alakulat a gondolkozó, akaró és érző lelki képességek működését. Amivel azonban egyszersmind értékeltünk is természetesen, mert világos, hogy az *erre* adott energiák egyforma foglalkoztatásának múlhatatlanul fokoznia (mesterséges hevertetésének pedig kisebbitenie) kell a boldogságérzést, úgyhogy már a «görög» életnyilvánulásokat determináló lélekjáratnak alapjellege megmagyarázta, miért hagyott a technikai irányvevés mindig valami elégedetlenségérzést maga után s miért kell a tiszta és igazi boldogság biztosítására ép a görög módnak — nemcsak a technikainál relatíve többet és jobbat, hanem — *elméletben* éppen az *emberi maximumot* nyújtania és garantálnia? Megmagyarázta, hogy míg az egyensúlyozatlan technikai irányvevés, természete szerint, viszonylag vagy teljesen, elmulasztani kénytelen az érzelmi energiáknak a megoldoztatását és ezt fájón érezzük, addig a «görög» (és csak ez) úgy engedheti meg, illetőleg hagyhatja nyitva, a többiekkel együtt a centrális energiáknak is a harmonikus együttműködést, hogy a tudni- és cselekedni vágyás formáinak a teljeseése a hitnek, szabadságérzéseknek, éntudatnak s hasonfajta, ugyancsak «emberi» momentumoknak ugyancsak megalkuvás és rekompenzáció nélkül való érvényesülését, vagyis boldogságunk illúzióját, mindamelllett *ne* korlátozza. Elméletben tehát jóval *többet*, mint a «görög» erőfelhasználási módnak a «sajátos jellegét», — ennek a módnak a páratlan és egyedülvaló fontosságát is igazoltuk. Amint elméleti eredményünket — valóban — a művelt világ történeti múltjának bizonyos, beszédes tényei is különösen erősítik; tények, amelyekre főleg Sprangernek a jólismert, parancsoló dialektikája szeret utalni.

A történet nevezetesen örök, megifjító forrását alkotja az emberiségnek. Egy nemzet a legméltóbban és legjobbban mindig csak a megismert és helyesen értelmezett múltnak a csúcspontjain által fog a *saját* sorsához elérkezni.¹ Vagy — amint ezt F. Strich, a «Deutsche Klassik und Romantik»-nak egyik helyén a német nemzet szellemére vonatkozólag fogalmazta: — «sein klassisches Ideal vermag er nur mit fremder Hilfe zu verwirklichen». Ha tehát igazolhatjuk (amint igazolható), hogy a legkülönbébb nagy nemzeti szellemek fejlődésének szeszélyes, az evolúció egyenesét a történet folyamán minduntalan megtörő görbéje szinte mindig *azért* görbült el, mert az illető népek újra meg újra azt érezték a legszerencsésebb eshetőségnek, hogyha — jóllehet a követők mindig magasabb formai alapjáról, — pontosan az igazi *hellén* proporció szerint való, értelmidifferenciált) görökségben nem több volt, mint egy-egy árnyalata a (csak nagyjában egyforma) nemzeti főiránynak. (Ez az árnyalat — tudvalevőleg — az ión kifejeződésekben inkább centripetális, a dórokban centrifugális, az aiolokban centrális túlműködéstől volt meghatározva.) Mi — természetesen — egy olyan elvont-ideális görökségfogalmat igyekeztünk hiposztazálni, amelyik mint a legtágabb lehetett a leghűbb.

¹ V. ö. Von der ewigen Renaissance, Kultur und Erziehung, 1928. 289. 1.

érzelmi-akarati szimultánságnak a harmóniáját sikerült megismételniök;^x ha a mából visszanező, valóban a legtöbbször igen világosan látja (mert látnia kell), hogy a fejlődés igazi tengelyét igenis *nem* a (görög) nemzeti típus érvényesülésének a momentumai, hanem azok a szakaszok teszik, amelyek ennek a normaként fogadott *idegen* értéknek a vonalvezetését alkotják, — akkor a múlt tanúsága, a kultúrnépek szellemtörténetének a pontos megfigyelése sem vallhatott valóban másról, csak a «görög mód»-nak páratlan és egyedüli, — kimondhatjuk — az eszményi fontosságáról. Amint már a német idealizmus is felismerte, hogy a görög földön minden nyugat európai ember mindig eleve «otthon» érzi magát. Vagy ahogy (egy példa a sok közül) csakugyan a mindnyájunké lett a történetiszemléletnek és—kifejezésnek sajátosan «görög» attitude-je; egy attitűdé, amely máig nem engedi «történelmi»-nek minősítenünk, amit a görögök előtt vagy nélkül például a Kelet nagy kultúrnépei (hamiták, sémiták, az indek és i. t.) — a centrális és centrifugális lelki tevékenység túltengése mellett — produkáltak «történelem»-nek;² vagy azokat az annaleseket, feljegyzéseket, regisztrumokat stb., amikre — főleg a centrális átérzés skartbatevésével próbálkozva — a rómaiak, majd néha mi, nyugati barbárok is szoktunk vetemedni.

III.

Talán sikerült megmutatnunk, hogy amennyiben a technika, a természettudományok, a gépek, a modern munkafilozófia racionalizmusának egész irányvevése, mind *elvszerűen* adják fel az arányos és maximális erőfelhasználásra való törekvést, ennyiben az ilyenféle világnézet apriori az ambíciójáról is lemondott, hogy az igazi boldogságot megvalósíthassa. A technikai és a humanisztikusabb «szellemek» versenyében a győzelem a szerintük mozgósítandó vagy mozgósítható lelki aktivitások fok- és értékkülönbségén fordul. Az igazán szociális, a humánus, a szabad fejlődés, élet, egyszóval a valódi boldogság lehetősége azzal kezdődik, hogy eleve *minden* erőnek a *szimultán és harmonikus* funkcionálása biztosítva legyen.³ Érthető tehát, hogy az egyoldalúan erőkimélő scientia, az alapjain álló szocializmussal és sok hasonló doktrínával, nem hogy boldoggá tehetne, hanem — ahogy Huxley jósolja — szükségszerűen kényszeríti a «Hatchery and Conditioning Centre»-eknek az Ember halálát jelentő örületébe. (Eddig is csak annyiban nem jutottunk még odáig, amennyiben ez a szellem önkénytelenül mintegy önmaga ellen szelepet nyitva, arra is mindig tudott módot találni, hogy a Természet tudásában az emberi «természet» igényeit

¹ V. ö. Joó T., Spranger; Prot. Szemle, 1932 szept.; kny. 7. 1.

² V. ö. E. Schwartz, Geschichtschreibung und Geschichte bei den Hellen; Die Antike IV. (1928) I kk.

³ V. ö. Társadalomtudomány. 1933. 151. 1.

se hanyagolja teljességgel el.) Érthető, ha a tanácstalan és zavart «technikai szellem» — éppen a görögség misztikus fogalma felé fordult, hiszen eddig nyilván ez volt leginkább képes az összes erőt ökonomikus harmóniában kihasználni, illetőleg a történeti élet folyamán legteljesebb mértékben rendelkezett afelett a teljes skála felett, amelynek egyik részéről a technikai szellem eleve és szükségszerűen lemondott.

Amennyiben tehát ma is valószínűnek látszik, hogy semmiféle külső körülmény a lelki működés örök törvényeit és alapfunkcióit meg nem változtathatja, azaz ma is nyilván fájni fog egy (pl. a centrális) energiáműködés érezhető felfüggesztése és meglepődéssel fogunk az összes erők harmonikusan feszülő működésére reagálni, — ennyiben már csak a realizálhatóság, különben nemkevésbé sürgős és halaszthatatlan, gyakorlati kérdésére kell válaszolnunk. Arra a kérdésre, hogy lehet-e egyáltalán ezt a kívánatos «görög» módot a maga anachronisztikus mivoltában, mégis újra a mi korunk javára is, működésbe hozni; lehet-e, illetőleg milyen értelemben lehet az elmúltat halottaiból megeleveníteni? Az ugyanis apriori világos: a szellemi fejlődés valódi tempója¹ még a pusztá feltevését sem engedi meg, hogy valamilyen, a történeti élet folyamán meghaladott pontot, egyszerűen mintegy hozzá visszanyúlva, lekopírozzunk. Részben az alkati adottságok örök másfélesége, részben a mindig előrehaladóan, mintegy imperatívé tökéletesedő igazságok, törvények, a logikus tudáskincs természetes, progresszív gyarapodása, stb. — mindez egy olyan különösen szövedékes fejlődésvonalat determinál, amelyen hullám soha vissza nem térhet. Soha azt és úgy, amint «egyszer volt», semmi további ponton találkozó *másik* szubjektivitás nem fogja megismételhetni. Winckelmannék egykor biztos göröglátásának máig annyival inkább kellett hamis szalonklasszicizmussá vedlenie, Aranyék «fénydús égé»-nek üres színházi dekorációvá színteledni, minél igazabb, amit már Herakleitos úgy mondott, hogy magunk sem léphetünk be kétszer egy folyóba; elvben: a görög voltságnak összes, elképzelhető egyéni felfogásait apriori úgy *kell* tekintenünk, mint a történet örökmozgó filmjéből szükségszerűen hamisan kivágott, ephemer értékű — állóképeket.

Arról — egyszerűen —, amit «görög» aránynak jelöltünk meg és tartatunk, csak valami tágabb («metaforikus») értelemben lehet, de így viszont — joggal lehet beszélni. Úgy, hogy amint eddig akadtak mindig egyéniségek, akik jóllehet állandóan változó körülmények között, ennek a görögfajta, boldogságbiztosító fix aránynak a maradandó tendenciáját hozták örökségkép magokkal, — ma is kell természetesen megint akadniok, akiket a megfelelően velőkszületett alkatkészségnek, tudásnívónak és az ideál felé törekvő önnevelési készségnek a pozitív előjele ugyanúgy fog megint csak

¹ V. ö. Lényeg és Gondolat, Széphalom Ktár. 2. 1927 és Budapesti Szemle, 1927. 242; 1929. 100 kk. stb.

predesztinálni, hogy természetszerűleg ezt vehessék normáikkal és saját önálló hajlandóságaikból, saját történeti pontjukra vonatkozólag, sajátjukként reprodukálhassák. Ahogy Goethe tudta magát — csak segítségnek használva a legcélravezetőbbeknek és legpótolhatatlanabbaknak felismert görög élményminták szemléletét — a maga hatalmas, a jelent továbbvivő, új német alkatából «göröggé» fejleszteni,¹ úgy kell ma is bárhol és bárki számára elvben nyitva állnia, hogy a maga görögrokon alkati ötvözetéből — némi önjavítással — a teljes tudás és teljes akarati-érzelmi megélés tökéletes «görög» egyensúlyát megteremthesse.² Vagy úgy, hogy az akarati és érzelmi funkciók teljesítő erejét is felfejleszti a jelenünk aránytalanul felduzzadt tudásának síkjára; vagy (inkább) úgy, hogy az előretört, rendezetlen és zavaróan prepotens ismeretelemek túlsúlyát céltudatos átrostálással, elrendezéssel, feldolgozással stb. redukálja, míg a nivóbeli kiegyenlítődség ezen az alapon létesülhet.

IV.

Az eddigiek mindenesetre csak az *elvi* kivihetőség kilátásait tekintik, jóllehet bizonyos, hogy akárhol a kultúrvilágon, a pillanatnyilag adott *valóságos* helyzet sem lesz soha közömbös. Amennyiben mégis a helyzeti nehézségek, a magok minden pozitív esetben mindig változó tényezőivel, állandóan más és új megoldásokat követelnek, ezen a helyen és a mi kereiteink közt meg sem próbáljuk természetesen igazolni, hogy fejtegetéseink lényege igenis, minden látszattól függetlenül, a valóságos esetek egész, végtelen és szabályozhatatlan tömegére szükségkép érvényben van; ez túlságos messze vezetne. Itt csak *egyre* a számtalanból, a bennünket éppen leginkább érdeklő esetre, illetőleg ennek a konkrét körülményeire lehet módunk röviden és példaképen kitérni.

A nagygyén gyanánt felfogott *magyarság* esetének az esélyei különben, mind az elvi feltételek, mind a valóságos helyzetek tekintetében — úgy látszik — az átlagnál kedvezőbbek. Nem hiába tudott a mi népünknek szellemi alkata a görög belső forma realizálásaiban ezeresztendőn át lépést tartani a «művelt» Nyugattal: valami korszerű görögülésre ma is szükségkép, ugyanolyan könnyűséggel késznek látszik, ahogy ezt az alkalmazkodási készségét a múltban is igazolták a magyar renaissance és platonizmus ismert tényei; Arany mély görögsége; vagy — legújabb időkben — Goethe neohumanizmusának ismételt, szerencsés utatallalásai a legjobb-jaink lelkéhez;³ és i. t. S nemkülönben a technikai világszemlélet felé való

¹L. Acta Litt. ac Se. Reg. Univ. Hung. Fr.-Joseph., s. ph.-h., t. IV. f. 2: Goethe Görögsége (1932).

²A módról v. ö. E. Spranger, Von der ewigen Renaissance, i. h. 268 kk. is.

³L. Napkelet, 1933. 71 k.

lelki elkötelezettségünk fokát illetőleg is: a mi érzelmi mechnizmusunknak az — elhanyagoltságából származó — visszafejlettsége jóval kisebb mérvű például az amerikainál, úgyhogy könnyen fel tudunk akár a «navigare necesse est, vivere non est necesse» heroikus idealizmusáig is emelkedni. Valamennyi *lényeges* feltétel megvan tehát hozzá, hogy a magyar lélek adott jelre mintegy, egész jelen, egyoldalú-rekompenzációs berendezkedését likvidálhassa és bátran vállalja azt, ami a boldogság legbiztosabb útjának mutatkozott: a görög arányigény követelte (látszólagos) erőfokozást. Amint hisszük is csakugyan, hogy ehhez a célhoz a mi népünknek sok mást könnyen megelőzve, a legelső között kell elérkeznie.

Másképp állunk már természetesen, bizonyos *másodrangú*, valósági akadályokkal, jóllehet közülök eleve nem tekintjük fontosaknak azokat, amelyek nem az igazi boldogságot (tehát a lélekállapotot), hanem csak a boldogulást gátolnák. (Így: esetleges vis maiorokat, mint háborús veszedelmek vagy hasonlók, amik megfelelő esetben épügy elősegíthetnék a lelki tökéletesülést, mint máskor könnyen gátolják; vagy gazdasági nehézségeket, amikre vonatkozólag mindenestre megnyugtató, hogy bár jelenlegi, nyomasztó erejüknek elhárítása túlmegy természetesen egy kicsiny nemzet erőin, a magyarság mégis, a trianoni rendkívüli és mesterséges megkötések nélkül nyilván autarkes volna és szociális bajoknak az árnyéka sem háboríthatná.) Nem lehet azonban már elhanyagolnunk, ami igazi alapjaiban, tehát mint lélekállapot-lehetőségét veszélyezteti a jövő boldogságunkat, így ha ma például minden energia kevésnek látszik a hihetetlenül súlyos kenyérgondok, sürgető szociális kérdések, illetőleg szociális rendszerek kérdéseinek a megoldására, azaz ha korunk embere úgy van beállítva, hogy látni sem akarhatja, megérteni sem képes, hogyan biztosíthatná boldogságunkat éppen egy (követelt) energiatúlfeszítés, egy kifejezetlen minden lelki erőnket igénylő tartás; amikor ezt az energiakímélés sokkal könnyebb, kényelmesebb rendszere nem biztosíthatta?!

Hiába tudjuk nevezetesen, hogy az ilyenféle boldogságakadályok mögött nincs alapjában másról szó, mint egy — a helyzeti depresszióban érthető — útvesztésnek átmeneti s részben kizárólag képzelt velejáiról, tehát a gátlások mint bizonyosan múltó, konstellációs-pszichikai természetűek, elvi szempontból alárendelt jelentőségűek. Ezek az «átmeneti előítéletek» közben mégis olyan kiható zavarokat okozhatnak és a fejlődés menetét annyira gátolhatják, hogy aki elhanyagolná őket, legalább olyan súlyos hibát követne el, mint aki a szokott módon túlbecsüli jelentésüket. Velük szemben ezért — még nekünk is, akik az aránylag «szerencsés» magyar glóbuszon keressük a helyes utat, igazságot, életet, a jövőnket, — annál tanácsosabb idejében valami ellenszerről gondoskodnunk, minél inkább ez éppen az a pont, ahol nemcsak kell, de lehet is valamit segítenünk. Kérdés csak, hogy milyen «ellenszer» felel meg az ilyenféle nehézségek speciális természetének?

Az a döntő kortévedés, hogy — a boldogság és boldogulás fontos elvi különbségét elhanyagolva — egy babonát, a technikában, a gépben, a «legkisebb erőfeszítés»-ben való vakhitet ültettük trónra és — úgy látszik — a (számszerű) minusoknak a nivellálását tekintjük a panacaeának, nyilván nem ered másból, mint az egyszeregybe vetett megdönthetetlen hitünkéből, a rációban való bizalmunkból, amint ez akár kommunisztikus megmondolások, akár prosperity-elméletek alakjában, úrrá lett napjainkon. Ennek megfelelően tehát semmi más sem lehet hivatott és alkalmas ezen változtatni, semmi sem alkothatja biztosabban a boldogságunk hiányzó előfeltételét, mint kizárólag a mélyeséges, helyesebb meggyőződés, hogy (amint a «Versunkene Glocke» borbélyja mondja) — «es gibt noch andre Dinge als das Einmaleins». A jobb belátás, hogy aki momentán helyzeti gyengeségeket megmáshíthatatlan adottságoknak tekintve, ezek szerint rendezkedik, könnyen provokálja erőinek petyhüdedését és ennyiben már a boldogságával pazarlással túlfeszítve, a nehezebb utat választja, — az örök lelki törvény hatásmódjának igazi természete szerint — jelentős ellenállási és ellentevékenységi tendenciát fejleszthet ki magában és éppen így, váratlanul közelebb juthat a mindnyájunk céljához.¹ Belátásokat és felfogásokat azonban éppenúgy, mint meggyőzéseket és hiteket — a születés és önnevelés után — nyilván csak a köznevelés lehet képes megfordítani, itt kell tehát legalább is a magyar eset archimedesi pontjának lenni.

Arra, ami nekünk elsősorban szükséges: a pillanatnyi látszatok fölé való emelkedésre s olyan hibák észrevezésére, amelyeket általában csak utólag szoktak meglátni; arra, hogy tudjuk a látszólag kényszerűn túl a mindig és valóban legjobbat nézni; megtanuljuk az irracionális erőket, hiteket, kiszámíthatatlan erőtartalékokat is tisztelni; vérünkbe menjen át a tudat, hogy éppen a lelki erők teljes felhasználását követelő (nem az ökonomiás) életforma tartozik vitális szükségleteink, a nemzetre visszaható boldogságnak alapfeltételei közé; az egyszerű igazságra, hogy a természettudományos pozitívizmusnál ma is hasonlíthatatlanul megbízhatóbb vezetőnk lehetne a görög idealizmus, — minderre minket nyilván egy megfelelő magyar, modern iskolának lehetne és kellene ránevelnie.

¹ Azon a napon, amikor dolgozatomnak első korrekcióját kézhez kaptam, — a TESz munkahetének első napján — hangzott el a nemzeti munka irányításának elvei közt a miniszterelnök úr ajkáról az a 10. pont is («Ne keressetek munkátokban a könnyű érvényesülés útját. Az így elért sikerek elpuhítanak. A puha embert az élet vihara majdan elsöpri.»), amely egyenesen a nemzetnevelés egyik alapvető posztulátuma gyanánt jelölte meg a fenti, *elméleti* megmondolások útján nyert meggyőződésünket. Sietünk ezt a találkozásunkat a *gyakorlati* politika hivatalos felfogásával, a kormányprogrammal, annál inkább is megállapítani, minél döntőbb bizonyítéka ez szükségképpen magának a tétel igazságának.

Jó iskolák, megszabandó új pozitív renddel, — ezeknek kellene elsősorban legalább is a «görög» átrendeződésre alkalmas magyar elitet abba a legemberibb, legigazabb, egyedül boldogító irányba átsegíteni, amelyik távolról sem meghághatatlan orom, ellenkezőleg: magasságához most is nyilván kényelmes, mert természetes utak vezetnek. Amaz «új rend» pedig — látuk — alig lehet több, minthogy az iskolának sikerüljön, okos megválasztással, jelenünk gondolati túlfejlettségének az extenzióját, (tehát nem is az intenzitását vagy kivált a lényegét!) redukálni, illetőleg nivellálni.

Így kell ma az aktuális, igazán jobb jövőnket kereső magyar reálpolitikának — minden pénzügyinél vagy gazdaságinál sürgősebb — feladata gyanánt kétségtelenül egy kultúrpolitikai programot felismernie, amelyet már csak azért sem engedhetünk el magunknak, minthogy iskola-politikánk tegnapi iránya amúgyis, mintha szerezni túl lelte volna kedvét elsősorban éppen a pillanatnyilag aktuális, tehát egy «jelen» értékeszmény kiszolgálásában. És ha nem is mondjuk, természetesen, hogy ama tegnapi iskolapolitikának a rezonálni nem alkalmas, egyoldalúbb tömegektől meg kellett volna tagadnia azokat a korszerű, praktikus intézményeket, amelyekben e tömegek az ő valóságos igényeikhez mért minimumot megfelelően és célszerűen sajátíthatják el, illetőleg csakis ezt kell elsajátítaniuk, — a kvantitásigény megelégtetésének mégis talán nem lett volna szabad annyira és éppen csak a minőségigények számlájára történni: *Ο εις τὴν μολὼν κρείττων*. És a köznevelés szavának is — másrészt — annál inkább óvakodnia kell, hogy egy rosszabb ügyet a jó rovására jöllehet csak látszólag is erősítsen, minél inkább alakítják a pedagógiai célkitűzések még akkor és annyiban is a jövőt, amikor és amennyiben erre a nevelők már nem gondolnak vagy nem tudnak gondolni.¹

* * *

Nem tekinthetjük feladatunknak, hogy itten ezt, a vezető kevesek nevelését legjobban szolgáló közoktatási rendszert részletekig körvonalazzuk. Eleddig, mégis, a görög-római kultúrákon épült régi, ma «humanisztikus» névvel különböztetett gimnázium tagadhatatlanul és minden tekintetben alkalmasnak mutatkozott, hogy neveltjeit ezeknek a legértékesebb, a görög-római² lélek járatoknak magukban való, lehetőleg tökéletes kifeje-

¹ V. ö. Imre S., A társadalom mai állapota és a nevelés; A Jövő Útjain, 1932. 4. sz.

² A speciálisan római lélekötvozetnek azokra a vonásaira, amelyek ezt, a görögöt kiegészítően, ugyancsak abszolút, tehát a mai kultúráktól is valószínűleg értékeidállá avatták, ebben az összefüggésben nem térhetünk ki. Világos azonban, hogy ez az ötvözet is, lényegében ugyancsak az — antikvitásra általában jellemző — harmóniát kereste, habár ezt, a maga legsajátosabb «belső formája» szerint, mégis másként (főleg nyilván bizonyos akarati vonások erősebb igénye közben) törekedett megvalósítani.

lesztéséig elkalauzolja. Alkalmasnak annál inkább, minél organikusabban tartozott az is a gimnázium szervezetéhez, hogy — jóllehet harmóniaszolgáltatón komprimált, egyensúlyozott alakban, — a tudás összes fontos, tehát politikai és társadalmi, technikai és természettudományos stb. vívmányainak is teret adjon. Ezért hisszük tehát, hogy — egyszerűen — éppen ezt, az elvben és papíron amúgyis még eleven intézményt kellene, sőt nem is volna nehéz, bizonyos korszerű igazításokkal, a mai, megfelelő szubjektumoknak posztulált formálására igénybe venni. Legfeljebb, hogy ezek az igazítások annyira egyszerűen mégsem történhetnének, ahogy ezt a bonyolult feladatot egyes szakemberek ambíciói, a közelmúltban nálunk is, pusztán az óraszámokkal való meddő, statisztikai játékká degradálták. Az — például — hogy a mai ifjúság a szociológia, ethnographia vagy más valódi és valóban modern tudomány lényegéről kapjon kellő tájékoztatást, legalább annyira, ha nem sokkal inkább mint az órázámtól, függ mindenestre magától a szellemtől vagyis elsősorban a tanárok képzettségének a minőségétől, a tankönyveknek korszerű színvonalától, stb. is. Míhelyt mindezt elhanyagolható mennyiségnek vesszük, kaput nyitunk a lehetőségnek, hogy valami szakigénynek — mondjuk a szociológiának — jóllehet heti 2—3 órával való intézményes honorálása, végül is kevesebb eredményt jelentsen, mintha tovább csak a «rég» tantárgyak — görög, latin, történelem, magyar, földrajz stb. — kereteiben, de megfelelően új és céltudatos tankönyvekből, igazán modernül képzett tanárok oktatták volna a hivatottakat. A legsürgősebb teendőt tehát — igenis — nem annyira ilyen külsőséges, mint inkább mélyebb-re-nyúló, belső változtatásokban: a mának megfelelő szellemi légkör kialakításában, az összes tanítók jobb kiképzésében, a tankönyvek korszerű nivellálásában és hasonlóknak kell látnunk és keresnünk.¹

Marót Károly.

¹ Ebben a dolgozatomban szabadon felhasználtam a f. év jan. 5-én a Budapesti Philologiai Társaság Országos Értekezlete kereteiben tartott (kiadatlan) előadásomnak gondolatait (v. ö. Eckhardt Sándor, Magyar Szemle, 1933. 2. sz. 1771.)

M. K.